

Октябрь 30 – ден ноябрь 30 – ге чедир чылыг, чырык
өртектериниң идепкейлиг чыылгазының шалыпчы айы.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 132 (16590)

2002 чылдың
НОЯБРЬ 14,
четверг

Ат салган шагы 16.30
Садар өртээ 3 рубль.

ХЛЕБ — Бирги херегел

Хлеб — Тыва Республикада чоннуң херегел-
линде эң хөй ажыглаттынып турар аш-чем
аймааның бирээзи.

Бинчангаш хлеб аймаан кан-
чаар бүдүрүп турарын билип
алыр сорулга-биле Кызылдын
хлеб заводунга чеде бердивис. Ук
бүдүрүлгениң директору Влади-
мир Алексеевич Тянь рынок эконо-
миказынче шилчилгениң бер-
ге чылдарында оларның ажыл-
агыйынга кандыг бергелер турган-
нын бирден-бирээ чокка төөгүп
эгеледи. Бюджеттен акшаланды-
рышкынның багай турганы-
биле ажылдын бүдүрүкчүлүү-даа
кудулап, үндүрүлгелерни-даа,
ажылчыннарның шалыңын-даа
төлөп чадап, бүдүрүлгө боду бусту-
п дүжөриниң кырынга-даа тур-
ган. Ам ындыг үелер эрткен. Влади-
мир Алексеевич ажыл-агыйны
сайзырадырының чаа аргаларын
тып алган.

Ам ук ажыл-агыйда чаа
байдал-биле таньжып көрээ-
линер.

Технолог Лариса Леонидовна
Решетникованың чугаазы-биле
шарпа ук ажыл-агый хлеб,
булочка, пряник, торт, янзы-бүрү
макарон аймаа кылыглар бүдү-
рер цехтерден тургустунган. Цех
бүрүзү амгы үениң негелде-
леринге дүүштүр механизастат-
тынган. Дериг-херекселдернин
эрги, чаазы-даа бар. Шупту ажыл-
дап, үрелишкыннерге таварыш-
пайн турар. Үе чеже-даа берге
болза, ук бүдүрүлгө ажылчын
коллективин камгалап арттырып

ап шыдаан. Бинда
ажылчыннарның хөй кезии 10
чылдан эвээш эвес стажтыг.
Технолог кижиниң херээ
бүдүрүлгеге кээп турар чиг эт-
терниң шынарын, дериг-хе-
рекселдернин ажылдаар байда-
лын хүннүң-не хайгаараар, ал-
дынган продукцияның күрүне
стандартынга дүгжүп турарын
хынаары дээш-ле, ажылы-ла хөй.
Лариса Леонидовна хлеб аймаа
быжырап далганын Абакандан
болгаш Минусинскиден ап ту-
рарын чай аразында дыңнады
каапты. Кызылдын хлеб заво-
дунун ажылчыннары дүн-хүнде
ийи смена ажылдап турар.

Оон хлеб цегиниң мастери
В.В.Хертекке ужуражы бердивис.
Вера Владимировна саат-даа чок-
ка ук ажыл-агыйның бир айда 1
миллион ажыг рубльдин продук-
циязын бүдүрүп үндүрерин, 800
мун рубльдин үндүрүлгелерге,
аренда өртээнге болгаш янзы-
бүрү чарыгдалдарже үнүп тура-
рын, арткан 200 мун ажыг рубльди
ажылчыннарга шалың телеви-
ринге үлөп берип турарын төө-
гүй каапты.

Вера Владимировна боду Кы-
зылдын хлеб заводунун хлеб бы-
жырап цегин арендап алгаш, 65
кижини ажыл-биле хандырып
турар болду. Ажылчын бүрүзү ай-
да 2000-3000, чүдүрүкчүлөр 1800
рубль хире шалыңны ап турар.
(Уланчызы 8-ки арында).

Өре-биле санажылга КЫЗЫЛЧЫЛАР — БАШТАЙГЫ ОН ХОНУКТА

Электрилиг энергияның күчүзүн Кызылда ажыг-
лап турар бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш чурт-
талга бажыңнарын хынаарда эптиг кылдыр 31 учас-
токта хувааган. Участок бүрүзүнде байдалды хынап
көөр, өре-биле санажылганы чорудар бөлүктүн удур-
тукчузу Чазак кежигүнү, яамы сайыды, комитет даргазы,
эргелел удуртукчузу. Бөлүктүн иштинде хаара тут-
тунганнар болза ЧЭТ, «Тывакоммунэнерго» күрүне
каттышкан бүдүрүлгө, «Тываэнерго» акционер ни-
итилелдин контролерлары, ол черниң байдалын
эчизинге чедир ханы билер кижилер.

Ноябрь айның баштайгы он хонуунда 4 миллион
300 рубль өре-ширени Кызыл хоорайда төлөп күш
четтигипкен. Херек кырында баш удур көрүп турганы
— 1,5 миллион рубль. Кылдынган ажылдын түңнели
каш катан бедик болганы көстүп келген. Чылыг, чырык
өртектериниң идепкейлиг чыылдазын организаптап
турар удуртукчуларның бирээзи В.О.Оюн. Вадим
Орамбаловичиниң удуртканы ажылчын бөлүктүн
кежигүннери 105 чуртталга бажыңының квартиралары-
нын эргип кирген. Олар сагындырыг кылыры-биле
чергелештир 78 мун рубль өрени төледирин хандырган.

Амир Ооржак, Биче-оол Ооржак, өске-даа удуртук-
чуларның ажылчын бөлүктери болур-чогуур хем-
чеглерни чорудуп, электрилиг энергия ажылгалын
төлөвейн баар чоруктарга удур боттуг ажылдарны
уламчылап турар.

Шалыпчы айның бүгү дургузунда өре-биле сана-
жылга чорударының ажык оруу Кызыл хоорайда
тургустунган. Санажыр, төлевир хүлээп алыр ажаал-
да кассалары неделяның бүгү дургузунда дыштаныр
хүннер чокка ажылдаар, ылаңгыя суббота, вос-
кресеньеде база.

ӨРЕҢЕР БАР БЕ, ХЫНАТТЫНЫП КӨРҮҢЕР.

Чагыдылга — 2003

МӨӨРЕЙЖЕ ЧАЛАЛГА

Тыва Республикада Федералдыг почта
харылзаа эргелелиниң кожууннарда салбыр-
ларының аразынга «Шын» солунун чагыдыл-
газынга хамаарыштыр чаңчыл болган мөөрейниң
эгелээнин чарлап тур бис. 2003 чылдың бирги
чартыгында чагыдылга МӨӨРЕЙНИҢ негел-
делери мындыг:

— харыылап турар девискээрлеринге 1000-дан
эвээш эвес чагыдылганы организаптаан салбыр-
ларга чагыдылга кампаниязының түңнелинде акша
шанналдарын болгаш Хүндүлүг бижиктерни
тыпсыр.

- бир I-ги чер — 1000 рубль
- ийи II-ги чер — 800-800 рубль
- ийи III-кү чер — 600-600 рубль

— «Эң хөй чагыдылгалыг сумунун
почтачызы» деп ийи тускай шаңнал — 500-500
рубль;

— ийи мактал шаңнал — 300-300 рубль.

Мөөрейниң түңнелдерин үндүрүп тура, тус-
тус черлерде чурттакчы чоннуң, өрегелерниң
санын, ниити сандан чагыдылганың хуузун кол
барымдаалаар.

Федералдыг почта харылзаа эргелелиниң
бергени медээ-дыңнадынга дүүштүр «Шынын»
доктаамал болгаш эң идепкейлиг чагыдып
алыкчыларының адын солун арнынга чырыдып,
шаңнап-мактаары көрдүнгөн.

РЕДКОЛЛЕГИЯ.

Хүндүлүг номчукчу!

Келир чаа 2003
чылдың I-ги чар-
тыында «Шын» со-
лунга чагыдылга
чер-черде чоруп ту-
рар. Солуннуг болур
дизиңерзе, амды-
гааштан эгелеп ча-
гыдып алырынче да-
лажыңар.

Чурттакчы чонга
чагыдылганың чар-
тык чылда өртээ —
215 рубль, ооң иш-
тинде: чагыдылга өр-
тээ — 100 рубль, че-
дирилгези дээш —
115 рубль. Үш айда
— 108 рубль.

Организацияларга
— 265 рубль, ооң
иштинде: чагыдылга
өртээ — 150 рубль,
чедирилгези — 115
рубль. Үш айда — 133
рубль.

Өй-шаанда
чагыдып алыр
дээш
далажыңар.
Чагыдылганы
почта
салбырларында
хүлээп ап турар.

ЭДУАРД НАКСЫЛДЫҢ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга кандидаттары

Декабрь 1
— ТР-ниң
Улуг
Хуралының
Төлээлек-
чилер
болгаш
Хоойлужу-
дулга
палатала-
рының
депутатта-
рының
катап
соңгулда-
ларының
Кызыл
хоорайга
болур хүнү

НУРЗАТ
Валентина Чүктээровна
Ленинградский № 2 округу

КАН-ООЛ
Анриан Ондарович
Молодежный № 3 округу

КУУЛАР
Светлана Сарыг-ооловна
Первомайский № 4 округу

СЕНДАЖЫ
Любовь Сагдыевна
Строительный № 5 округу

ИРГИТ
Борис-оол Морзекович
Чеховский № 8 округу

ХОЮГБАН
Амур Сатович
Автомобильный № 9 округу

ДОНГАК
Ноябрин Комбуевич
Калининский № 10 округу

ВЛАСОВА
Вера Александровна
Лопсанчап № 12 округу

МАСТЕРлер командазы

(Материалды Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутадынга кандидаттар А.ХОЮГБАН, В.ВЛАСОВА оларның халас шөлүңге парлаан).

ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадынга Кызылдың Ленинград №3 соңгулда округундан кандидат Киров Салчакович ДИЛАК

1942 чылдын ноябрь 14-те Бай-Тайга кожуунун Кызыл-Даг суурга ол төрүттүнген. "Тыва даг-дүгү" комбинатка 1962 чылда тудугжу болуп, күш-ажылчы намдарын эгелээн. 1966 чылда Бай-Тайга кожуунун социал хандырылга килдизинин инспекторунга ажилдап киргеш, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга кожууннарның социал хандырылга килдистеринин эргелекчизинге чедир депшип ажилдаан. 1979 чылда Новосибирскиниң партияның дээди школазын дооскан соонда, 1989 чылга чедир Мөңгүн-Тайга кожуун даргазының оралакчызынга, оон даргазынга томуйлаткан. Он чыл дургузунда Мөңгүн-Тайганың социал-экономиказын хөгжүдеринге төлептиг үлүүн ол кириген. Ынчангаш 1986 чылда "Хүндүлелдин Демдээ" орден-биле шаңнаткан. Оон соонда чылдарда Бай-Тайга кожуунун улусчу контроль комитетинин даргазынга, кожуун даргазының оралакчызынга ажилдаан.

1991 чылда К.С. Дилакты ТР-ниң чонунун социал камгалал сайыдының оралакчызынга томуйлаан, аңаа 1997 чылга чедир албан-хүлээлгезин чедишкенин күүсеткен. Бо чылдан эгелээш, Кызылдың хоочуннар бажың-интернадының директору бооп ажилдап турар. Киров Салчаковичинин күш-ажыл стажы 36 чыл, оон 20 ажыг чылын чонунун социал камгалалының чаагай херээңге тураскаадып, төрөл чону дээш сагыш човап чоруур төлептиг удуртукчу дээрзин хөйгө көргүскен. Хоочуннар бажың-интернадын ол директорлап эгелээнинден бээр ында байдал үндезини-биле чаарттынып өскерилгени орта барымдаа болур. Оон сан-хөөзү, материал-техниктиг баазаны сөөлгү чылдарда экижээн. Чаа чунар-бажыңны туткан, чаа складты, пекарняны удавас ажылгалга кириер. Хадын суурда интернаттын 36 орунуг салбырын айткан. Диш эмнээр, күш-культура-биле кадыкшылды быжыг-лаар болгаш өске-даа кабинеттер ажилдап эгелээн. 30 телевизорну, биче хем-

чээлдиг 52 радиоприемникти, 50 биче соодукчуну садып алган. Дузалал ажыл-агыйы чок турган бажың-интернат ам 300 ажыг шээр, 10 ажыг бода малды өстүрүп турар. Социал адырның албан черлеринин аразынга кышка белеткел талазы-биле чарлаттынган республика конкурзунга ийи чыл улаштыр бирги черни алгаш, бажың-интернат шаңнаткан.

К.С. Дилактын хөй чылдар дургузунда чонунун социал камгалалын экижидер херекке кириген ачы-хавыязын үнелеп көргөш, аңаа "Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы" деп хүндүлүг атты тывыскан.

1966-1990 чылдарда көдээ болгаш район Советтеринин депутадынга К.С. Дилак доктаамал соңгудуп келген. 1990 чылда Тыва АССР-ниң Дээди Советинин чедиги чыгыжының депутадынга соңгуткан. Ынчангаш депутат ажыл-чорудулга талазы-биле байлак дуржулгалыг.

К.С. Дилак бөгүн 60 харлаан. Байыр чедирген хөй санныг телеграммаларны ол алган. Оларда юбилярның хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилдаанынга үнелелди бергеш, алдан хар дээрге оон назы-хары, угаан-бодалы чедишкен, байлак дуржулгазы мөөнөттүнген үези-дир деп демделээш, моон соңгаар чедишкенин ажилдап болурунун тура-соруу, күзел-чүткүлү ында барын айткан.

Бистин К.С. Дилактын дугайында бижээн кыска характеристикавыс ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутадының албан-хүлээлгезин оон күүседип, шыдаар арга-шинээ барын долзуу-биле бадыткап турар.

Депутаттын кандидатында республиканың эрге-хоойлу баазанын быжыглаарыңче, Тываның болгаш Кызылдың социал-экономиказын хөгжүдеринче, чонунун амьдыралын экижидеринче утланган ханы уткалыг соңгулда мурнунун программасы бар.

Деткиччи бөлүк.
(Халас парлаан).

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутадынга Кызыл хоорайның Чеховский №8 соңгулда округундан кандидат Климаа Ондаровна ХОМУШКУ (Шактаржык)

1945 чылдын май 30-де Улуг-Хем районун Чодураа суур-иннуң Чодураа суур-иннуң 8 класын дооскаш, Кызылдың № 2 школазынга 10 классты 1964 чылда дооскан. Ол-ла чылын Москваның эът-сүт үлетпүр бүдүрүлгезинин технологтуг институтунче киргеш, ону 1969 чылда дооскан. Хуваалда аайы-биле Кызылдың эът комбинатынга ажилдай берген. Аңаа ээлчег мастери, цехтерге мастерлеп, улуг инженер болуп, комбинаттын кол технолог, эът-сөөк далганы бүдүрер заводка кол технолог-начальниктеп, Көдээ ажыл-агый ямызының башкарыкчы технолог-ревизору, аш-чем департаментинин кол специализи, Департаментини 1996 чылда Көдээ ажыл-агый ямызынга каттыштырыпканда, ол ямының эът-дагаа, арага-суксунун, балык-байлаң, алгы-кештин кол специализи бооп, бо үеге чедир ажилдап турар.

Мээң программам болза: ажыл чок чорук-биле демисежири. Аныктар, ылаңгыя херээжен чон, аразынга ажыл чок чорукту болдурбазы, Тывага аян-чорукту ажыдар. Аян-чорукту ажыдарга, амьдырал хандырылга талазы-биле хөй ажилдаар черлер ажыттынар, кадрлар, специалистерни четчелеп, оларны шын ажылдаары, улуг-биче бүдүрүлгелерни ажилдадыры чугула. Хоойлуда көрдүнген чиигелделерни инвалидтерге, пенсионерлерге, назы четпээннерге, бот иелерге, хөй ажы-төлдүг улустарга, чедимес кижилерге, мал-маган оорлаарын соксадырынга, анык специалистерни шын хуваар, бюджетти шын ажылдаары, хоойлуларның шын күүселдизин чедип алыр.

Ынчангаш, эргим соңгукчулар, шуптунарны соңгулдаларже чалап, К.О. Хомушку дээш соңгуурунарны диледивис.

(Халас парлаан).

Бедик шаңнал-биле

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д. Ооржактын 2002 чылдын ноябрь 11-де № 191 Чарлы-биле чуртталга-коммунал ажыл-агыйыга ачы-хавыязы болгаш 50 харлааны-биле "Суг

канал" каттышкан бүдүрүлгениң кол инженери Валерий Көк-оолович МАНЫКАЙНЫ Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаан.

ДЫШТАНЫЛГА ҮЕЗИНДЕ...

Кызылдың 3 дугаар школазының спорт залыга үстүкү класстарның уруглар аразынга республика чергелиг баскетбол маргылдаазы болуп эрткен.

Маргылдаага 8 команда 2 бөлүккө чарлып алгаш, ойнаан. Бирги бөлүктен (Тандының, Шагаан-Арыгның, 3 дугаар школаның школадан дашкаар өөредилге төвү) школадан дашкаар өөредилге төвү чаңгыс-даа аштырышкын чок түңнел оюннарже үнген. Ийги бөлүктен Чөөн-Хемчик болгаш Ак-Довурактан командалар Өвүрдөн болгаш Каа-Хемден уруг-

ларны удуп тиилээш, 1-4-кү черлер дээш оюннарже кирген.

5 хүн үргүлчүлээн оюннарның түңнелинде школадан дашкаар өөредилге төвүнүн командасы чөөн-хемчикчилерни, ак-довуракчыларны, 3 дугаар школаның уругларын уткаш, бирги черге төлептиг болган.

Маргылдааның тиилекчилерин 1-3-кү чаданың дипломнары, грамоталар болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаан.

Н.КУЗЬМИНА,
маргылдааның кол секретары.

Дилег езугаар

ЭРИГ СЕТКИЛ ЭГЭЭРТИНМЕС

Өске бүгү өг-бүлелер дег, Борис Тюлюшевич Сынаак, бажыннын херээжен ээзи Сара Натпит-ооловна Тюлюш чангыс кызын, 4 оглун азырап өстүрүп, хире шаанче чурттап чорааннар. Ынчалза-даа оларнын хеймер оглу Айдаш чүрээнде кемниг болуп төрүтүнгени ада-иени хөлзедип, катап-катап эмчилерге чедирерин негеп чораан.

Бичии Айдаш биргиклассчы апарганда, оон чүрээнге кежишкени Новосибирск хоорайга эрттирерин эмчилери сүмелзэн. Тыва улустун "Чону — чорган, хөйү — хөйлен" деп мерген сөстөрүн амыдырап база катап бадыткаан.

Бо чылдын март 12-де Сынаактарнын алыс чурту Өвүр — Чаа-Суурга 1-ги классчы Айдашка ачы-дузанын марафону болуп эрткен. Ону клазынын башкызы Эльвира Нико-

лаевна Тюлюш, Чаа-Суур ортумаак школазынын директору Максим Магажыкович Донгак, өөредилге эргелекчизи Ольга Кара-ооловна Доспан, кижизидилге талазы-биле оралакчызы Анфиса Чаш-ооловна Тюлюш — оларнын удуртулгазы-биле организа-сталап эрттирген.

Дээди Хуралдын Хоойлу-дугла палатазынын депутады — Шолбан Валеревич Кара-оолдун деткимче бөлүү, Сергей Дербет-оолович Тюлюш (Чаа-Суур), Сергей Шанмакович Тюлюш (Чаа-Суур), Станислав Борбак-оолович Тюлюш (Кызыл) олар 1-1 муң акшаларны дузалаанынга ада-ие өөрүп орап. Өске-даа дөргүл-төрөл чону, школанын өөреникчилери класс-класс аайы-биле школанын коллективи дузалаанын черле утпастар. Дөгезин адап-бижиири

болдунмас деп чүвени барым-даалааш, өөрүп четтиришкени илередип турарлар.

Октябрь 15-те Айдаш кежишкени эки эрткеш, аалоранында чанып келген. Аңаа эң кол дузаны чедирген, ада-иезини уштап-баштап чораан дунмазы, республика эмнелгезинде эмчи Каадыр Кызыл-ооловна Амарда, республиканын Кадык камгалал база Саңхөө яамыларынга ада-ие, хөй санныг дөргүл-төрели мөгөйп, бьжыг кадыкшылды, тайбын-чаагай, чедимчелиг амыдыралды күзеп турарын дамчыткан дилзэн күүседип, бо чүүлү бижидим.

Бистиң кижилеривисте, чонувуста эриг сеткил эгээртинмес-тир дээрзиниң херечизи — аас-кежиктиг Айдаш ам-даа өс-ле, кан кадык бол!

Людмила ТЮЛЮШ.

Өвүр кожуун.

ДЫННАДЫГ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазынын ийги хуралы

ноябрь 21-22-де 9 шакта

Тыва Республиканың Чазак бажынын Хуралдаар залынга болур. Бүрүткээри 8.00 шакта эгелээр.

Хуралдын хүн айтырыгы:

♦ Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазынын Регламентизиниң дугайында;

♦ "Юридиктиг эргелиг албан черин тургуспайн, сайгарлыкчы ажыл-чорудулга талазы-биле боттуг орулгага чангыс аай үндүрүт дугайында" 2000 чылдын август 16-да Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер кириер дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында;

♦ "Юридиктиг эргелиг албан черлериниң ажыл-чорудулгазынын чамдык хевирлериниң талазы-биле боттуг орулгага чангыс аай үндүрүт дугайында" 2000 чылдын ноябрь 2-де № 779 Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер кириер дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында";

♦ "2001 чылда республика бюджетиниң дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун күүселдизиниң дугайында отчетту бадылаар дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында;

♦ Өске-даа айтырыглар.

Номчукчунун бодалдары

КАДРЛАРНЫ ШЫН ШИЛИИР, ДЕТКИИР, НЕГЭЭР

Күрүнениң кадр политиказынын дугайында айтырыг кезээде доктаамал кичээнгеиң төвүнге туруп келген. Кадр дээрге чүгле дээди эрге-дужаал эдилзэн даргалар эвес, аңаа ажыл-агыйнын кудуку звенозун удуртуп турар кижилер база хамааржыр. Кадрларны удуртуп улуг-биче албан-дужаалдарга хүлээп алырда, кол чүве — мергежилин, төлептиг мөзү-шынарын, ажыл-ишчизин, организакчы талантызын, эртемниң бүгү талазы-биле сайгарып көрүп тургаш, шилип алыры чугула деп санаар мен. Коллективтерге, чон ортузунга ажылдап чорбаан арга-дуржулгазы чок кижини, чеже-даа дээди эртемниг болза, удуртуп ажылга бергедей бээрин дуржулга көргүскен. Кадрлар-биле ажыл хөй талалыг, оларны деткиир, өөредир, байлак арга-дуржулгалыг удуртукчуларнын билиин, мергежилин шингээди алырынга дузалаар хемчеглерни алыр.

Бистер амгы үеде чаа XXI чүс чылдын эгезинде чаа ниитилелде чурттап турар бис. Устүндөн сы базар, чагырып дужаар партийжи үе эрткен, ол ам катап эглип келбес, ажык-чарлыг, хостуг, демократтыг, рынок харылзааларынын үе-чадазы эгелзэн. Ындыг болганда амгы чаа үениң негелделеринге дүүштүр ажылдаар рынок экономиказынын талазы-биле эртем-билиглиг, бурунгаар көрүштүг кадрлар херек болу берген. Ынчангаш Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак сөөлгү үеде кадр политиказынын айтырынынче онза кичээнгеи салып турар болу берген. Россиянын болгаш даштыкы чурттарнын дээди өөредилге черлеринче өөренип чоруп турар студентилер-биле Ш.Д.Ооржак чылдын на журажылгаларны эрттирип, оларга моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирип турар болу берген. Бо дээрге келир үениң кадрларынче сагыш салышкын-дыр. Ол ышкаш 2002 чылда ТР-нин Прези-

дентизиниң Айыткалында аныяк тускай эртемниглерниң, күрүне болгаш муниципалдыг албан-хаакчыларнын, аспирантыларнын болгаш докторантыларнын катап белеткелинге 7,8 млн. рубльди чарыгдаарын айыткан. Моон алырга, кадрлар белеткелин чугула көрүп турары илдең ышкажыл. Кадрларны шилип алырда, депшидерде, оларнын мергежилин, билиин, арга-дуржулгазын, ажылдаар арга-шинзэн барымдаалап тургаш, конкурстуг үндезинге шилип, хүлээп ап турар болу бергени эки-дир.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак ТР-ниң Чазааның Даргазынын оралакчыларында, яамыларнын сайыттарында, ведомстволарнын удуртукчуларында билин, мергежили шыырак арга-дуржулгалыг аныяк кадрларны депшидип, харысалгалыг албан-дужаалдарда кириген. Оларга Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдези дээш боттарынын харылап турар адырларынга чедишкениг ажылдаарын күзээр-дир мен.

Кадрлар шилилгезинче, оларны өөредип, кижизидеринче сөөлгү үеде кичээнгеи салып эгелзенинден боттарынын онаашкан ажыл-херээнге бердинген, ээ-харысалгалыг, ак сеткилди, төрөл чонунга шынчы бараан болур дээш ажылдап чоруур кадрлар бистиң республикада эвээш эвес болу берген. Төлептиг удуртукчулар дугайында чон боттары-ла чугаалажып, мактай бээрин амыдырал көргүскен. Ындыгларга дараазында кадрларны хамаарыштырып болур мен. Шужук Куулар, Никита Кара-Сал (Чыраа-Бажы), Анатолий Үндезин, Кара-кыс Кожай-оол (Танды), Өнер Ондар, Кирилл Ооржак (Сүт-Хөл), Даваа Монгуш, Оксан Чечек (Чадаана), Роман Монгуш (Ийме суму чагыргазынын даргазы), Сагаан-оол Долгар (Каа-Хем кожуун чагыргазынын даргазы), Савин Ондар ("Чедер" курорттун

директору) болгаш өскелер-даа.

Кылдынып турар ажылдар-биле чергелештир кадрлар-биле ажылда чамдык четпестерни айтыр бодалым. Көдээге колхоз-совхозтарны удуртуп, дээди эртемниг кандыг кадрлар ажылдавады дээр ону. Бистиң "Чыраа-Бажы" совхозка 1961 чылдан бээр 12 дээди эртемниг директорлар ажылдады, бир удуртукчу-ла үш чыл бичии ажыр ажылдааш, солчуп турган. 1996 чылга чедир бо ажыл-агыйнын малы, хөөрем чокка чугаалаарга, кодан сынмас турду, оон эгелзеш, совхоз хоозураан. Чүге дээрге ажыл-агыйны удуртуп турган кадрларнын ээ-харысалга чок, ажыл-агыйжы эвес, салдынчак чоруундан ол болган. Чамдык кажар-оптук удуртукчулар ажыл-агыйнын хоозурап үптеттингенин рынок буруулуг деп орта шырынмаланып актыг үнерин бодал, сылдаг тыппайн турарлар. Орта кым-даа чөпшээрешпезин билир мен. Хамык ужур удуртукчу кадрларда дээр мен. Экономиктиг билин кызыл, бурунгаар көрүп сорулга салбас, хүнүн бодал, чүгле алыр-чириинче сундугуп ажылдаарга, чүү-даа бүтпес болбайн канчаар.

Чыраа-Бажыга ажылчын кооперациязы дыка хөй тудугларлыг, садыгларлыг, складтарлыг турду. Сөөлгү ийи-үш чыл дургузунда ында барык чүү-даа артпаан. Чадаана хоорайнын хереклекчилер ниитилелиниң даргазы Роза Деге үптеттинип бар чыткан садыг бажынын септээш, аыш-чем болгаш үлетпүр барааннарынын магазини кылдыр дерип алган. Ол ам ажылдап турар. Төрөл чону дээш сагыш салып чоруур езулуг удуртукчу бо ышкажыл. Садыг ажылдакчыларынын хуралынга оон киржикчилери Роза Доржуевнаны мактап чугаалааннар. "Хоозурап бар чыдар колхозтарга, совхозтарга мындыг дарга ажылдадып каар болза эки-дир" — деп, олар саналдап турдулар. Ында үндезин-не бар. Роза Дегениң сагыш-

гыр-тывынгырын, сайгарлырын, организакчызын, ажыл-агыйжызын чангыс чер-чурттуглары билер, ынчангаш мактаарлар. Роза езулуг-ла эр хей!

Кожуун азы суму чагыргазынга хамааты кижиниң кириген дилзэ, негелдези, хомудалы хары чок артпас, ону чогуур үенинде дүрген үзе шиитпирлээри албан болур журулуг деп билир мен. Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазынын бир даргазынга бодум хуумда айтырыг шиитпирледип алыр дээш, эрткен чылдын күзүнүндөн бээр чоруп, сүржүп келдим, ам-даа бүтпээн. Чүгле орук шүүделин безин санап көрүңер даан. Бир айда Чыраа-Бажында Чадаанаже дөрт катап аргыжарга, бир кижини 300 рубльди орукка чарыгдаар, чөмненири база бар болгай. Дыка-ла хөй чарыгдал үнер. Шаа мынчаар шүүдеп чораш чедип келирге, кижиниң тургускан айтырынын орта шиитпирлеп бербеске, дыка-ла хомуданчыг-дыр. Хүнүн эрттирип, "чирик дуглап орап" кадрлар херээ бар бе деп кижини бодай бээр-дир.

Суму чагыргалары амгы үениң негелдезинге дүүштүр ажыл-чорудулгазын организаастап шыдавайн турар деп бодал чоруур мен. Кончуг аныямада күүсекчи эрге-чагырга органыга ажылдап эгелзеш, чээрби ажыг чылдар ажылдадым. Ынчан бистер ажылдап турувуста, суму даргазы биле секретары турган, айда шалыныыс 300-400 хире рубль, машина-балгадыыс чок, аыттыг ажыл-албанни кылыр турдуvus, техниктиг хандырылга турбаан. Ындыг-даа болза элт, дүк, саржаг, тараа дужаар планнарны күүседир, үндүрүгнү хавырап, корум-чурумну бьжыгларга, суурларны чаагайжыдар болгаш өске-даа хүлээлгелеривисти күүседип турдуvus. Ам дээрге байдал сыр өскерилген. Суму чагыргаларынын ажылдакчылары көвүдзэн, машина-балгаттыг, шалыны улгаткан, техниктиг хандырылга-

зы четчир. Оон аңгыда ажыл шагы кызырылган, кожуун төвүнче кыйгыртыры эвээжзэн. Эрткен үе-биле амгы үени деңнеп шыдакас, демократия калбарып, ханылап турар. Орта дүүштүр суму чагыргалары ажылдаары чугула деп бодум санап чоруур мен. Ылаңгыя тус черниң социал-экономиказын хөгжүдөр, чурттакчы чонунун амыдыралынын деңнелин бедидер дээш, корум-чурумну бьжыглар дээш хүн бүрү шудургу ажылдаары күүсекчи эрге-чагырга органнарынын кадрларындан улуу-биле хамааржып турар деп бодалдыг мен.

Бодумнун чамдык саналдарымны кириксеп турар мен. Кадрларнын курлавырын тургузарынче кичээнгеи салыр. Кожуунга бо ажылды чорудар хоочуннардан, дуржулгалыг удуртукчулардан тургустунган чөвүлелди тургузары чугула болу берген. Ол ышкаш арга-дуржулга солчулгазынын талазы-биле өөредилгени организаастаар. Чөөн-Хемчик кожуун тургустунганнан бээр хөй санныг ажыл-ишчи, дуржулгалыг кадрларны өстүрүп, кижизиткен, оларнын иштинден эвээш эвес кижини республиканың удуртуп албан-дужаалдарында ажылдап чоруурлар. Ынчангаш Чөөн-Хемчик чурттуг хоочун-даа, аныяк-даа кадрлар хүнүн, оларнын-биле журажылганы Чадаанага эрттирерин кожуун чагыргазынга сүмелеп турар мен. Ол ажыктыг болур.

Кадрларны шын шилиири, деткиири, өөредии кожуун чагыргаларынын, Чазактын эң чугула ажылы, ынчангаш бо айтырыгже хүн бүрү кичээнгеи салыры чугула. Бистиң республиканын, кожууннарнын бурунгаар хөгжүлдези оон улуу-биле хамааржыр.

Оолак КАРА-САЛ.

Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, күш-ажылдын хоочуну. Чөөн-Хемчик кожуун, Чыраа-Бажы суму.

Көдээ ажыл-агый факультетинде

Амдыызында студент, Алызында...

Декан Чечек Михайловна
Мандып-оол.

Ол чоок-кавының девискээринге келир үениң агрономнары, зоотехниктери, технологтары өөредилгеге ажылгаар ажыл-агыйларлыг болур, лабораторлуг кичээлдерге шинчилелдер кылыр дириг амытаннарын, тараабыдаазын боттарының холу-биле тарып өстүрер, ажаап-карактаар аргалыг болур. Ооң-биле чергелештир 2002-2003 өөредилге чылының эгезинден тура, көдээ ажыл-агый факультетинин студенттеринге, башкылар коллективинге чурттаар, өөренир чаа оран-савалыг болур улуг ааскежик таварышкан.

Бо хүннерде хүндүскү салбырда — 397 студент, а бот-өөредилге-биле — 189 кижжи өөренип турар. Амгы үеде факультеттин деканы Чечек Михайловна Мандып-оол, ол 1991 чылда бо-ла факультетти Красноярскиниң агроуниверситетинин Тывага филиалы турда, зооинженер салбырын дооскан. 2000 чылда мал ажылының талазы-биле Россия академиязынга эртем ажылын камгалаан, биология эртемнеринин кандидаты.

Ноябрь байырдалынга уткуштур көдээ ажыл-агый факультетинин 410 олуттуг ниити чуртталга бажынын ажылгалга кирир планныг турган. Ооң 200-үн көдээ ажыл-агый факультетинин студенттеринге, 120 олутту Тываның күрүне университетинин күш-культура болгаш спорт талазы-биле факультетке бээр. База ол ышкаш чаа чуртталга бажынындан хөй эвес, үш-ле өрээлди башкыларга үлээр болган. Бир талазында, башкыларга өрээл бээр дээни эки чүүл болур. Ынчалза-даа демей-ле чедишпес.

Кыштың чыккылама соогу келген, а ыраккы Каа-Хем суурдан ажылдап келир башкыларның бергедээшкинери чиигевээн. Бир-тээ, олар төптен ырак болганда, ук өөредилге черинге боттарының быжыглаттынган автобузу азы "Газель" хевирлиг ангы техника херек апарган. Ол техника ажылчыннарны чүгле ажыл-биле бажың аразыңга дажыглаар эвес, а чаксы, күскү үелерде студенттеринин практика-биле холбаалыг үнүүшкүннеринге ажылгаттынар.

Бо хүннерде, шынап-ла, көдээ ажыл-агый факультетинде эки чүүлдер бар: чаа оран-саваже

Тываның күрүне университетинин көдээ ажыл-агый факультети Красноярскиниң агроуниверситетинин Тывага филиалыга хамааржып турган үезинге бодаарга, ам ол амгы үениң агымы-биле хөгжүлдениң үе-чадазынче өскерилген деп болур. Факультеттин бодунун ады-даа бадыткап турар болганындан ук өөредилге чери найысылал Кызыл хоорайның мурнуу-барың талазында делгем шөлдү эжелеп турар.

көшкен, 2 чыл бурунгаар чаа мергежилди (үш дугаар) ажыткан зоотехния кафедрасында чаңгыс чылын 3 кандидат немежип келген дээш, оон-даа улам чылап болур.

Бистиң көдээ бараан бүдүрүкчүлеринин бүдүрген продукциязы: эдвисис, сүдүвүс, дүгүвүс сайгарылгазындан үндүрүп алган чүүлдеривис орунда шупту аыш-чем, бараан аймаа соңгаартан кээп турары уламчылывышан. Бистиң боттарывыстың бичии-бичии цехтеривисти ажыдып турарывыс эвээш, акша-көпөөкти шын санап билер кадрларывыс чегей. Ынчангаш көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадып сайгарарының талазы-биле технологтарны белеткеп турары-даа таварышга эвес.

Таптыг дүк хүлээп ап турар черлер чок болганындан чон акшазын хергелээш, дужа-келбиже саткылаптар. Хирлиг, боктут, санзарланчак, кодурлуг дүк дээр-ге-ле, мал кажаазының агаар чедишпезинден, малдың бот-боттарың баскылажып турарындан болур. Ынчангаш дүктүң клазын канчаар кылырын, ооң сортун, ооң өртээ чаңгыс аай болбазы-биле дүктү ылгаарын дээш, бо-ла бүгү чедир билбес чүүлдеривисти өөредир-биле технологтарның салбырын кириген.

Езулуг 7 чүзүн дириг амытаны долузу-биле азырап чоруур улус бистиң республикада чок. Ынчангаш ажыл-агыйның бодунга бүдүрүкчү малдарны туткаш, үрени дорт ап, малды тарып боозадырга, түннели эки, төрөөн чаш мал төлү янзы-бүрү аарыгларга белең алыспас кылдыр ажылдаар кижилер тоң чугула. Ындыг хевирлиг айтырыгларны билер кылдыр чаа үениң специалистерин, зоотехниктерин өөредиринге көдээ ажыл-агый факультетинде башкылардан зоотехния кафедрасының эргелекчизи, көдээ ажыл-агый эртемнеринин кандидаттары, доцентилери Светлана Начыновна Ондарның, Лариса Делгер-ооловна Шимиттиң дээш, өскелерин-даа ажылын демдегеп болур. Келир үениң зоотехниктерин бедик мергежилге өөредип тура, малдың хайнактаашкынын, уксаажыдылганын чорударда, учет, отчет кол рольду ойнаар дээрзин үстүнде башкылар хүн бүрүде угадып турар.

Амгы үеде көдээ ажыл-агый факультетин чедишкенин дооскаш, дээди эртемниң дипломун холга алган 2 зоотехник-селекционер Мөңгүн-Тайга кожуунда ажылдап чоруурун оон деканы Чечек Михайловна дыңнатты. База ол ышкаш «Кызыл та-

раачын» ККБ-де селекционер, техник-осеменатор Седип-оол Наананы, Кызылдың куш фабрикасында Елена Ершованы, кызыл диплом-биле дооскаш, амгы үеде эртем ажылын кылып турар Кыргыс Аясты дээш, өскелерин-даа хөйү-биле адап болур. Оларның аразындан ажыл чогуңдан, акша-шалыңның эвээжинден өскээр ажылдап турарлар хөй.

Тываның күрүне университетинин көдээ ажыл-агый факультетинин студенттеринин өөредип турар башкыларынга, өөренип турар эртемнеринге хамаарыштыр бодалдарын база сонуургадым. Колдуунда студентилер боттарының күзели-биле келгилээн, уруглар, оолдарның хөй кези аал-оранында, эвээш-бичии-даа бол, малдыг. Ынчангаш өөренип алган чүүлүн аал-оранынга чайгы, кышкы үелерде практика кырынга ажылгап, аргалы-ла болза, эртем бүрүзүн өөренип алыры ажыктыг деп санап турарлар. **Ынчангаш зоотехник болурга-ла, ол демей-ле мал эмчизи база болуп болур диштилер.**

Зоотехниктерин 21 дугаар бөлүүнүн куратору Раиса Белек-ооловна Ховалыгның студентилери Демир Хертек, Суван Чингис, Настя Трубачева, Алевтина Голик дээш, өскелер-даа башкыларының билиг бээринин шыыраан магададылар. Ынчалза-даа өөредилге номнары чедишпес, 70-80 чылдарның пособиелери, чамдык арыннары орбак номнары ажылгап турарын база чажыр-бадылар. Эки өөредилгелиг студентилер күрүне стипендиязын, өг-бүлезинин аайы-биле социал стипендияны база материалдыг дузаламчы акшаларны ап турар.

Университеттин көдээ ажыл-агый факультетинде хүндүскү болгаш бот-өөредилге-биле өөренип турар 600 хире студентини, зоотехния кафедрасында 14 башкы өөредип турар. Оларның 7-зи көдээ ажыл-агый эртемнеринин кандидаттары, 3-ү — доцентилер. База ол ышкаш агрономия кафедрасында 8 башкының 3-ү көдээ ажыл-агый эртемнеринин кандидаттары болгаш олар доцент деп эртемниң бедик чадазын чедип алганнар.

Хөй жылдарда көдээден келген аныктарны езулуг кижилер кылдыр дээди эртемге чедир өөредип, билиг-мергежилдин хөй чылдарда харам чокка өргүп келген хоочуннардан Ольга Александровна Назын-оолду, Василий Петрович Денисовту, Ангыр Николаевич Монгушту дээш, өскелерин-даа дугайында чылыг сөстөрни чоргаарал-биле адап болур.

Бистиң барган хүнүвүсте технология салбырында өөренип турар бирги курсчуларның химия

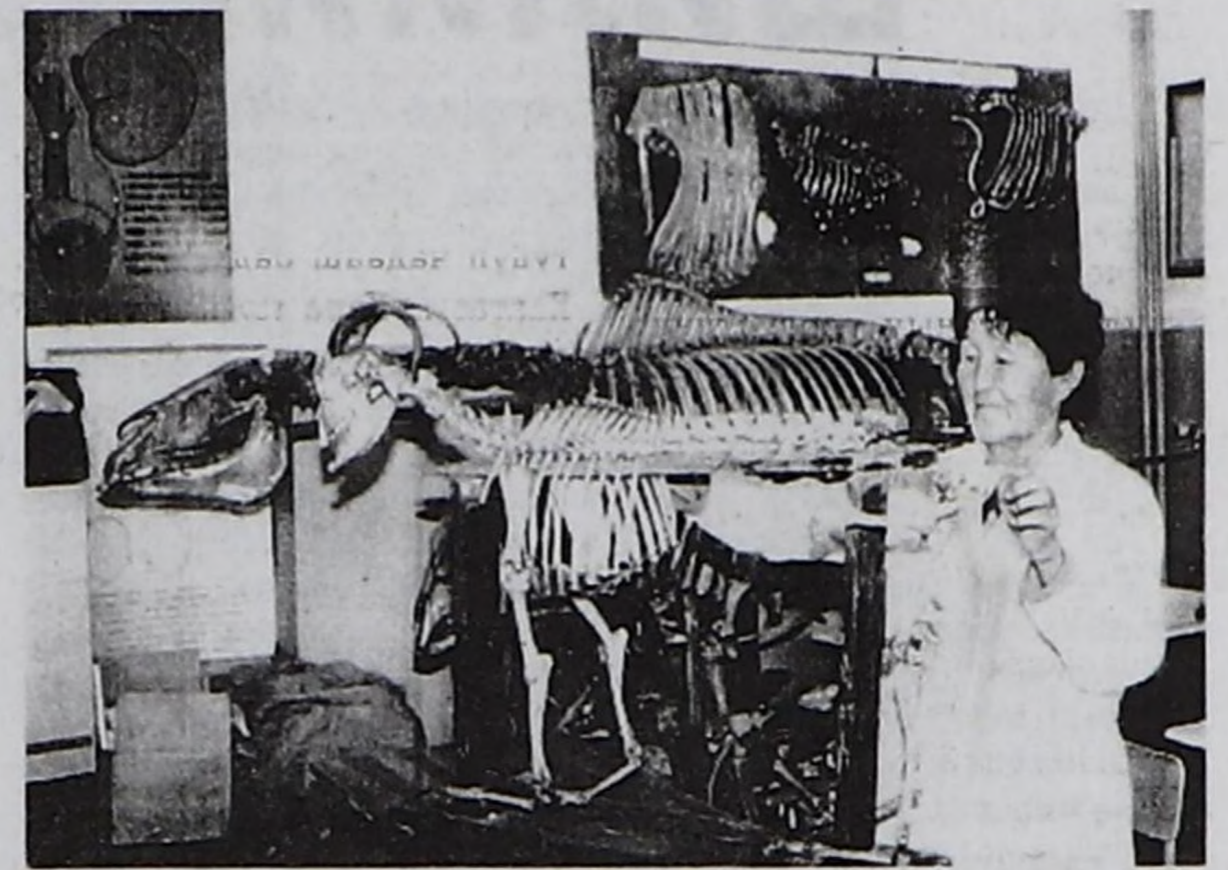
кичээлинде лабораторлуг ажыл кылып турган үези болду. Химия кафедрасының улуг лаборантызы Маргарита Бараановна Борбак-оол студентилерниң химия кичээлинде ажылгаар бүгү-ле чүүлдери барын чугаалады. Ол чаа мергежилдин ажыттынганы эки, ооң-биле катый чылдан чылче студентилер хөйү-биле немежип турарын демдегледди.

Технологтарга эң чугула чүүл — химияны эки шингээди алыры. Ынчангаш технолог мергежилге хамаарыштыр алырга, олар химияның эге билиин долузу-биле чедип ап, студентилер боттары лабораторлуг кичээлдер үезинде дуржулгаларны кылып турар. Оларга башкылардан Шолбан Монгушовна Арат-оолдун, Жанна Эрикчевна Чоксумунун, ассистентилер Евгений Куулар, Чамзыр Аяс — оларның кичээңгейи, берген билии улуг салдарлыг. Чүге дизе көдээ ажыл-агый продукциязының езулуг болбаазырадыкчылары технологтар болгай. Рынокка-даа, ботка-даа оларның келир үези ажыктыг.

Көдээ ажыл-агый факультетинин студенттеринин оларның башкыларының дугайында

кыска чүүлдү төндүрүп тура, демдеглээрим: чылдың-на школаны чүс-чүс оолдар, уруглар доозуп турар. Улаштыр өөренип кирбесе-даа, соң даарта кижиге эртем черле херек. Ынчангаш чүгле улуг хоорайларга дээди эртем чедип алыры албан эвес, а бистиң бодувустун дээди өөредилге черинде база ажыктыг мергежилдерге өөренип ап болурун сүмелээр-дир мен. Бүгү чүве дораан бүдүп, четчеттинге бербес дээри шын. Ынчалза-даа бо өөредилге черинин материал-техниктиг баазаны чаа, амгы үени-биле тургустунуп, өске регионнарның безин арга-дуржулганы лекция-даа, практика-даа кичээлдеринде ажылгап, дуржулга солчушкунун болгаш барып болгу дег черлеринин ажыл-агыйлары-биле быжыг харылзаалың демдеглекседим. Амдыызында-ла көдээ ажыл-агый факультетинде көдээден келгеш, дыл-домакка бергедежип турар аныктар алызында барып олар бистиң мал, чер ажылының езулуг төлептиг кадрлары болур боор дээрзинге чигзиниг турбас.

**Чимисмаа МОНГУШ,
Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН
тырттырган чуруктары.**

Л.Д.Шимит студентилерге тайылбыр берип турары.

2-ги курстун агрономия салбырының студентилери.

"ТЫВА ЭЪТ": ийиги кыштын бүдүүзүндө "ОДУН-КӨЗҮН ТУДУП БЭЭР..."

Кызылда улуг бүдүүлгелериниң бирээзи болур "Тыва эът" күрүне каттышкан бүдүүлге деткерлип орат. Бирги кыш хире-шаа-биле эрттинген. Бо чылгы келир кыш чык эвес. Чүге дээрге бүдүүлгениң технологтуг чорудулгалары эргижирээн, чижилге болгаш адыг-чарыштарга ооң киржилгезинге ам-даа немелде күш, немелде кичээнге хереглеттинип турар.

Кол чүүл болза эрги, мурнунда ажылдап турган кадрларны быжыглаары, чаа ажылчыннарны белеткээри. Белеткээри дээрге-ле хөй чыл ажылдашканнарның чанынга аныяк оолдар, кыстарны тургузуп, хол-биле айтып өөредери, берге, чымштыг ажыл-ишке чаңчыктырары.

Мергежилдериниң бирээзи мал согар цехтин мастери Екатерина Харбанова. Бүдүүлге чорудулгаларын ол багай эвес организастан турар. Тамара Кожюгет 25, Николай Ондар 20, Рада Ондар 20, Байыр-оол Монгуш 25, Владимир Оюн 15, Ульяна Куулар 28, Николай Ондар 26 чыл бо цехте ажылдап турар. Сергей Монгуш, Назын-оол Сарыглар, Галина Крыстантева оларның мергежили база бедип орат.

—Бо цех — эн кол участок. Серемчилел, белеткел чокта малдың коң эдин белеткээри, арыглап-аштаары бергедээшкннерлиг—деп, эът болбаазырадыр улуг бүдүүлгениң удуртукчузу Александра Конгар демдегледип турар.

Тыва аас чогаалы-биле алырга, бир мергежилдин хыын тыварынга чеди чыл хереглетинер. Оон эвээш хуусаа — аңаа ижигериниң үе-чадазы. Чижилгелиг экономикага идепкейлиг киржилге кадрларга ээ-хайыралыг болурундан дорт хамаарылгалыг. Ажылдаар чер бүрүзүн, чижээ, «Тыва эът» күрүнениң каттышкан бүдүүлгези эрги, мергежилдин хыын тып алганнар-биле четчеттинип орат. Чангыс ол-ла мергежилдинге күш-ажылын уламчылап турарларның бирээзи — кочегар Владимир Парговицын.

— Ажылдаа-ла чээрби чыл болдум. Хүн бүрүзүндө-ле кышка белеткел одалга төвү кышты ажып шыдаар кылдыр септелгени эрткен—дээш, ол чылыг-биле хандырылганын тургустунуп турарын тайылбырлады.

Соогу чүгээр хонуктарда хөмүр-даш чарыгдалы чүгээр, соок дызып келирге, хонукта он тонна ажыг хөмүр-даш чарыгдалы үнер. Ортумаа-биле алырга, кыш ажарына хереглетинер одаар чүүлдүн—хөмүр-даштын хөмчээли муң тонна. Бөгүндө чүгле чаңгыс котел ажылдап турар чорду. Өске бири — курлавыр. Аңгы ийи котелдун жур-дузазы бир янзы. Коң эътти арыглап чурунга оларның күчүзү хереглетинер. Ылаңгыя мал согар цехтин ишти. Ук котелдарның күжү-биле суг-бус хереглээн черлерге хоорза дамчыштыр чоруптар.

Ынчангаш экология талазы-биле арыг сугну чер иштинден ап алыры кончуг чугула. Суг сордурар бир насос тургускан. Оон өртеп-үнези улуг, курлавыр кылдыр ам-даа бир насос тып алырынга бергедежип турар чорду.

Бир эвес одалга төвүнүн техниктиг чорудуу чогуур негелдеге дүүшпес, озал-ондактыг болза, ону ажыглалче кирибес. Одалга төвү чокта, бүдүн бүдүүлгениң ажылы кышкы үеде туруптар. Ынчангаш артык кезектерни тывар талазы-биле ажыл кончуг берге байдалдарга турганын билдим. Ылаңгыя арыг суг бузун дамчыдар котелдар. Ооң ажыглалы эргижирээн, алдан чыл чедө берген. Хажыдышкын бичии-ле болур болза, бергедээшкн дораан тургустунар. Ынчангаш ук одалганың кандыг янзылыг септеттингенин билер,

ажылдап шыдаар кижилер-биле ук чер четчеттинген.

Владимир Парговицынның тайылбырын дыңнап ора, ону тыва тоолда Чолдак-Дөңмек деп ашак-биле дөмейлеп ордум. Тоолдун ады Алдын-Чаагай. Ону ыткан кижиле болза Улуг-Хем кожуунда Торгалыг суурнун тоолчузу чораан Баазаңай. Черүлдээрлер, бергелерни ажып эртеринге тоол-домактын ужур-дузазы улуг. Нарын болуушкуннар үезинде бөдүүн, күш-ажыл кижилери албан тиилеп үнерин ында көргүскен. Тайылбырны кызыгаарлааш, оон бир каш одуругну маңаа кириери черле артык эвес деп билдим: "Би-Кара хемни куду баткан алдын хааржакты беш кожуун малының кадарчылары тудуп чадааш бадырыптарга, Каптазын-Кара тажының одуңкөзүн тудуп бээр, ожук-пажын тудуп бээр Чолдак-Дөңмек ашак суглап чорааш, таварышкыш, чаңгыс хымыш-биле узуп үндүрүпкен".

Экономиканы рынок болгаш садыг-саарылгаже шилчидериниң үе-чадазында «алдын хааржак» туттунмай баар часкан. Кызылдың эът комбинатына дузаламчы кылдыр ажыглалга кирген турган Кызыл чоогунга туттунган хаван комплекзиниң тудуу—бадыткал. Тыва Республика мал-биле байлак боорга, немештир хаван бажын өстүреринче федералдыг акша-хөреңгини аңаа үндүрген. Бөгүндө ол тудуусуу буурап дүшкен. Ында арткан бажыңнар, инфраструктураны камгалап арттырары-биле «Тыва эът» бүдүүлгениң удуртукчузу Александра Конгар бир каш ажылчыннарны олче чорутканын барып чедип көрдүм.

Чамдык бажыңнар общежитие кылдыр ажыглаттынып турар. Ол чорук ажылчыннарга чиигелде, удуртукчунуң ээ көрүшкүнү. Олар аңаа чурттавышаан, бүдүүлгеге киржир. Күрүнениң каттышкан бүдүүлгезиниң оран-савазына чурттап оргаш, ажылдан кым оспаксыраар боор. Александра Узутуевнаның чугаалап турары-биле алырга, өг-бүлелер аңаа чурттавышаан, 50-60 хире хаван бажын өстүрүп болур, дузаны ол албан чедирер.

Тоймаглаттынган черни камгалаарының, төнчүзүңге чедир бууратпазының өске аргазы амдызында чок ышкыш. Бир эвес бар болза, аңаа үндүрер акша-хө-

реңги хөй миллион рубльге деңнежир. Чижек-биле алырга, Улуг-Хем ол чарыында Эйлиг-Хем суурну чайладыр көжүргөш, чаа черге тудуп тургусканы хире чарыгдалдар үнер. Эйлиг-Хем суурнун тудуу колдуунда чуртталга бажыңнары. Хаван комплекзиниң туттунган тудуу барык Сибирьде ховар архитектурлуг хоорайжыгаш. Ылаңгыя чер иштиниң тудуу-сууру, белдирлериниң талазы-биле.

Арапчор ОКСУР.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

Бүдүүлгезиниң эн дуржулгалыгларының бирээзи Владимир Парговицын. Ол бо чылдың эрткен айларында кышка хынамчалыг белеткенген: одалга котелдарын багай эвес септел кылган, чогаадыкчы езу-биле санап көргөш, ыш тыртар тускай дериг-херекселди эптеп тургускан. Ам бир "Дымосос" болза мырыңай эки болур деп, ол биске демдегледип.

КӨРҮКЧҮЛЕРИ АМДЫГААШТАН-НА КӨВЕЙ

Бо музыка школазы 1967 чылда байтайгажыларның дилээ-биле ажыгтыгынган. Анаа эң эгезинде 50 өөреникчи өөренип эгелээн. Баштайгы чылдарда баян биле фортепиано класстары турган. Школаның баштайгы директору Кара-кат Ооржак. Фортепиано класын Анчымаа Созаровна Хертек башкылап турган. Чоорту-школаның класстарының-даа саны немешкен, башкылар, өөреникчилери-даа көвүдээн. Культураның хоочуннары, ат-сураглыг башкылар: Кирилл Дүпчүнович Ооржак, Александр Хертекович Сендоо, Борис Салчакович Чамбыт, Галина Монгушовна Чыдым, Чечек Салчаковна Монгуш дээн ышкаш Бай-Тайгада хөйге билдингир, хүндүткелдиг кижилер анаа ажылдап келген. Бо талантылыг башкылар өөреникчилери-биле доктаамал концерт-оюннарны көргүзүп, уругларның ыры-хөгжүмге сонургалын күштелдиреринге төлептиг үлүүн кириштиргени чугаажок.

1985 чылда Тээлинин хөгжүм школазы уругларның уран чүүл школазы апарган. Анаа хореография, ниитиниң ыры болгаш ангы-ангы тыва национал хөгжүм херекселдериниң класстары немешкен. Ол-ла чылын школа чеди өрээлдиг, танцы залдыг чаа школаже көшкен. 1991 чылда немелде тудугну база кылган. Ынчангаш эртен эрте-ле школага хөгжүм үнү чаңыланып эгелээш, орай кежээге кирип үргүлчүлөп кээр.

1997 чылда Тээлинин уругларның уран чүүл школазынга Тываның Комсомол шаанналының лауреады, композитор Хүреш-оол Кара-Салович Дамбаның адын тывыскаан. Тываның сураглыг композиторунун адын школа коллективи төлептиг биле эдилеп турар. Ооң өөреникчилери кожуун болгаш республика чергелиг мөөрейлерге уда-дараа тии-

леп келген. Бөгүн ооң директору Урана Монгушовна Таргын. Коллективте дыка хөй аныяк башкылар ажылдап турар. Бо школага өөренип киргеш, эки өөредилгелиг болуп, Кызылда республиканың салым-чаянныг уруглар школазынче өөренип киргеннер хөй. Кызылдың уран чүүл училищезин дооскаш, төрөөн школазында кээп ажылдай бергеннери база хөй. Ол чүнү чугаалап турарыл дээрге, школа өөреникчилерин чүгле музыкага ынак кижилер кылдыр кижизидеринден ангыда, башкылаашкын ажылынга сонургалын отуруп, ында башкылар боттарының салгакчыларын кижизидип алганының бадыткалы-дыр.

Демниг коллективтиң башкыларының болгаш өөреникчилериниң чедиш-киннеринге доктаап көрей. Эрткен чыл-

Тээлинин уругларның уран чүүл школазы

дың түннели-биле бо коллектив республиканың уран чүүл школаларының аразында мөөрейге бирги черни ээлээш, өңнүг телевизор-биле шаңнаткан. «Часкы үннер» деп республика чергелиг мөөрейге школаның бичии уруглар бөлүү киришкен, ийги черни ээлээн. Оон ангыда тыва улустун ырларының болгаш хөгжүм херекселдериниң мөөрейинге база шаңналдыг черге төлептиг болган.

Школаның өөреникчилери кожуунга эртип турар байырлалдарга доктаамал киржип, ооң концерт-көргүзүп программаларын харыылап, хөй көрүкчүлерге боттарының талантызын бараалгадып чаңчыкканнар. Школаның башкылары база ангы концерттерни чонга бола бараалгады бээр.

Тергиин өөредилгелиг өөреникчилерниң чуруктарын аскан хана солун коллективтиң чоргааралы дээрзи илден чорду. Тергиин өөреникчилерниң саны ында арбын. Ол дээрге: Сонай Ай-Чечээ, Аралчыг Марта, Доржу Шончалай, Сундуй Айдың, Күжүгет Айлан, Балчыр Борбак, Чойган Монгуш, Өлчей-оол Ай-Херел, Салчак Алена олар.

Тээлинин уран чүүл школазының башкылары өөреникчилеринге чараш аажы-чаң, улустун езу-чаңчылдарының дугайында солун лекция, беседаларны доктаамал эртирип турар. Оон ангыда артистер, композиторлар-биле ужуражылгалар уттундурбас болуушкун болуп артып турары өөрүнчүг. Чижээлээрге, композитор Сергей Бадыраа биле Тываның хөгжүм-шии театрының аныяк артистери Луиза Мортай-оол, Станислав Ириль олар-биле ужуражылгаларны уруглар аажок сонургаан. Олардан улегер ап, музыкага, уран чүүлге ынак уругларны бо школа амыдыралдың делгем оруунче углап-баштап турар.

Моон сонгаар-даа бо демниг коллективке ак орукту күзеп каалыңар. Амдыгааштан көрүкчүлери хөй уругларның уран чүүлче оруу шаптараазыннар чок болзун.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ЧУРУКТАРДА: национал тыва хөгжүм херекселдериниң башкызы А.С. Иргит өөреникчизи-биле; баян класының тергиин өөредилгелиг өөреникчизи Балчыр Борбак; ниити ыр салбырының башкызы Г.Д.Кагай-оол; баян башкызы О.Ө.-С. Шири.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

«ГАЗЕЛЬ»: ону каяа ажыглаарың?

Сөөлгү үеде девискээрлер аразында, харын-даа чурттар аразында, пассажирлер аргыжылгазынга «Газель» марканың микроавтобустарын ажыглап турар апарганынга хамаарышкан хөй санныг айтырыглар Россияның Транспорт инспекциязының Тывада салбырынга кээп турар. Маңаа холбаштыр тайылбырлаарымыс болза:

«Газель» марканың автобустарын хоорайлар аразының пассажир аргыжылгазынга ажыглап турары шын. Ынчалза-даа маңаа хамаарыштыр дараазында чүүлдү билеп алыры эргежок чулула. Чүл дизе хоорайлар болгаш чурттар аразының пассажир аргыжылгазынга транспорт хевиринге чөпшээрел сертификады бээр. НАМИ ФКУБ-тун тайылбыры-биле алырга, үстүндө айыткан микроавтобусту хоорайлар, чурттар аразының пассажир аргыжылгазынга ажыглап болур

дээн, ынчалза-даа КНО-нун ЕЭК-ниң (Европада экономиктиг комитединиң) №36 Дүрүмүндө айытканын езугаар алырга, болур-чогууру-биле дерип белеткээн (олуттар аразың улгаттырган, олуттарның конструкциязын чаарткан болгаш өске-даа) III класстың автобустарын ажыглаарын айыткан.

КНО-нун ФКУБ-тун №52 Дүрүмүн езугаар «В» класстың бичии хемчээлдиг автобустарын

ырак эвес черге олур чедери-биле ажыглаарын айыткан.

Делегейниң хөй-ниити транспорт эвилелиниң (МСОТ-ДХТЭ) сүмелээнин езугаар ырак черлерге баар автобустарга бир пассажирге онааштыр 0,1 дербелчин метр багаж шыгжаар

Билип алза чогуур

өрээлди тургускан турарын көргөн.

Ынчангаш «Газель» марканың микроавтобустары ырак черлерге пассажир сөөртүрүнгө таарышпас бооп турары илдендир. Орук шимчээшкининиң озал-ондак чок болурунга негелделери база таарышпас:

- Чолаачының ырак черге үзүктел чок машина башкарынга таарымчалыг байдал тургустунмаан (микрклимат, чоорту маңнаары, шимээн-даажы, өске-даа);

- «Газель» автобус озал-ондакка таваржы берзе, олурганнарны камгалап алырының магадылады эвээш, олуттарының ооргалары бедик, соонче, мурнунче көөрү багай;

- Багаж шыгжаар өрээл чогуунда оларны пассажирлер-биле кады оваалап каар;

- Дүрген маңнаар автооруктарга машинаны доктаадыштар антиблок системазы чок.

Моон кандыг түннел үндүрери илдендир:

«Газель» марканың авто-

бустарын хоорайлар, чурттар аразының маршруттарынга ажыглап болбас!

«Газель» автобустарлыг кижилерге дыңнадырымыс болза:

Красноярск, Новосибирск хоорайларга чедир «Газель» автобустар-биле пассажирлер сөөртүрү хоруглуг. Бо марканың автобустарының ээлеринге хамаарыштыр дүрүмнү сагываанда, доктааткан чурум езугаар хемчег алырын Хакасияда, Кемеровода, Красноярскиде, Новосибирскиде Россияның транспорт инспекциязының ажылдакчыларынга дыңнаткан бис.

Хоорайлар, чурттар аразында аргыжарда, чогуур класстың автобустарын ажыглаарын пассажирлерге сүмелдвис.

Николай БАЛУЕВ,
ТР-де күрүнениң кол транспорт инспектору.

Тайзы багса

(Тоожу)

(Эгези № № 127, 128, 129-130, 131 "Шында").

Амытан чүвениң хөлү эрте бергенде, бригадир чүгле эртен бригаданы эргип кааш, боду хүнзедир келбээн, амы-хуузунда херээн бүдүрүп чораан болган. Ынчалдыр Тевекпен Кызыл чораанын хөрлөп каапкан. Херек кырында Кызыл чоктаарда, ол район төвүндө бир кижиниң чиик машинасын мунуп алгаш чораан. Бо удаада чедимче чок болган. Чечекмааны өлүрүр дээш кедеп сүрерин түр соксаткан. Ынчалза-даа оон дерзии бодалы ону дүвүрөтпишаан арткан.

Айлаңмаа кум кынны берген. Бя аразында безин дүжөп чыткан. Айлаңмаа биле Тевекпенниң аразында суг-моондак турулган. Эжингеш, оон үнүп чадаан. Эриктен туттунарда-даа, дузалавас, чирлип бусту бээр, катап-ла сугга кээп дүжөр. Ол аразында, Айлаңмаа тын девидеп, оттуп келген. Арны-бажында аажок суг дер дүшкөн. Сактырга сугнун даажы, шынап-ла, дыңналып чыдар ышкаш сагындырган. Суг даажын өттүр Чечекмааның коргуп имнээнин көрүп, дыңнап чыткан дег болган. Шынап-ла, оон Тевекпен-биле аразынче соок сугага бергени ол-дур. Сугну боой тудуптарынын аргазы тывылбаан. Ынакшыл харылзааны соксадыр дээш дап бээрге, оолга барып үзөр болган. Адазы чок оол арттырып каарга, тааржыр бе?

Ындыг бодал Айлаңмааның арнын дырбактап, сагыш-сеткилге амыр-дыш бербестээн. Айлаңмааның ындыг байдалын өөрү башкылар эскере берген. Ынчалза-даа канчаар дузалаарын, оон эвин тып чадашкан. Айлаңмааның арып, чудап баксырааны безин илден. Чүве чугаалаарга, катап-катап айтырар. А Айлаңмааның айтырылганы уш-баш чок ышкаш апар чыдары база илден.

Аяс башкы институтунга өөрени бергенде, Чечекмаа ону бодунун башкызы-биле таныштырып каан. Ол башкы оолду аажок мактап: "Эки кижидир сен. Чечекмаа сенээ база эки эш бооп болур" — дээн. Улаштыр:

— Чоокта чаа Чечекмааның авазы-биле чугаалаштым. Ийи харлыгында чугаалап эгелээн, кончуг чугаакыр кижидир тургандыр. Уш хар ажып чорда, бажыңга чааскаандырың каапкаш, эмчи чалааш кээрге, үнү чиде берген, бир-ле чүведен аажок корткан хире кижидир болду. Ол дугайын мындаа чаа дыңнааш, эмнеп эгеледивис. Үнү үнүп, чугаалай бээр чадавас — дээрге, Аяс аажок өөрээш, өрү шурап, далашты-биле чорупкан.

— Четтирдим, башкы! Ол дугайын силерден бир дугаар дыңнааным бо.

— Аяс, бистин бо чугаавыс дугайын кымга-даа ыттавас сен аа?

— Чугаалавас мен, башкы. Аяс маңнап чоруптарга: "Хей-ле чугаалаан болдум бе?" — дээш, Сүктер башкы аксын туттунган.

X

— Айлаңмаа силерни дыңнаар боор, оң-биле чугаалажып көрүнер — деп, бөлүк башкылар

директордан дилээн. Ол өйдө Айлаңмаа, кончуг хөгүг, чугаакыр турган-даа болза, Кызыл чоктааш келген соонда, шуут хагдына берген. Чүве чугаалаарга, "аа" дээш кайгааш олурап, шуут кичээнгөй чок апарган. Башкылар чоруй баарга, директору Айлаңмааны келдиргеш, чугааны ырактан-на эгелээн:

— Доозукчулар клазынын удуртукчу башкызы болгай силер, аажок харысалгалыг ажыл.

— Ындыг харын. Классты өске башкыга хүлээдип бээр бодалым бар.

— Ынчаарга кайын боор. Өске кымга хүлээдип бээр бис? Шын эвес бодалдыр.

Кезек ыт чок олурганнар, кайызы-даа ханы бодалче шымын берген.

— Силерниң-биле ол дугайын чугаалажыр дивээн мен. Каш минута бурунгаар кады ажылдап турарыңар бөлүк башкылар маңа киргеш бардылар. Силерниң-биле чугаалажырын диледилер. Амгы дунааргай апарган сагыш-сеткилицни ажит-чажыт чокка ажыдып көрөм, Айлаң.

Айлаңмаа ыт чок барган. "Хууда херээм-дир, оларга чүү хамаан чүвөл?" деп бодал оон бажын дүвүредип, элээн болу бергенде, айтырыгың алыс утказын чугаалаар ужурга таварышкан.

— Кызыл чоктап чорааш, Чечекмааның башкызыңга ужураштым. Ол башкы мээң уруумнун дугайында хөй айтырыг салырга, үш харлыгында үнү читкенин шаам-биле чугаалап-даа бердим. Мээң ол чугаам үч башкыга чаа ажыдылгышкын болган хире. Мээң-биле мынчага чугаалашпайн келгенин окта болбаан деп санааш, уруумну шын эвес эмнеп турганын миннан-даа болду. Ашаам анаа чоран болду, уруум оон чаштыңаш, башкының бажыңыңга ийи хонган болду. Маңаа-келгеш, Тевекпенни сындыра бээримге, хөрлөп каапты. Оон Кызылга чораанын көргөн кижидир чок хире. Бир кижидир уруумну өлүрүр дээш кедеп чоруп турган. Ындыг элдептиг чүүлге таварыштым. Оон ыңай уруумну чандыр боолаан таварылга база дыңналды. Тевекпенге каразып тур мен. Чарлып алыр дээримге, оглум бар. Оон башка шагдала кады чурттавайн барган турар улус бис. Мээң айтырылымны бодумдан өске, кым-даа шийтпирлеп шыдавас хире ийин.

— Дүвүрөп чоруп айтырымны ам-на билип алдым. Шынап-ла, нарын айтырыг-дыр. Оон ужуң хагдынып, чааскаанзырай бээрге кайын боор. Сээң-биле кады башкылар, школа коллективи бар, аңаа ооргаланып, чоргаарланып чорууру шын болгу дег.

Хагдынмай, чааскаанзыравайн, бо дугайын бүзүрелдиг эштеринге чугаалаза эки-дир. Кандыг-даа болур чүве болза, өөрүң сени чааскаанзырады кагбас болгай. Оон чайлаарының аргазы турар ужурулуг.

Ооң-биле бир кезек үеде чугаа соксаан. Директор-биле чугааның соонда Айлаңмааның чугаазы үнүп, чаагының эйди безин дескилежип келген. "Шынап-ла, башкыларга ооргаланза кандыг боор" деп бодаар-даа апарган. Хөлүн эрттире бодалдан уш-

тунуп, бажының дүгүн безин шаандазындан чараштыр ажаап, көрүп чоруур апарган. Чамдык өөрүңү "Ам-даа кезек манаар, чүвениң байдалы чоорту билдинер" деп сүмези Айлаңмааның сеткилинге тааржып, өөртүп турган. Шынап-ла, маназа чүл? Айлаңмааның байдалын өөрү чөпсүнгөн.

Чечекмааның нервизин ылап шинчээш, эмнеп эгелээн. Доозукчуларнын байырлал кезээзинге киришкеш, Айлаңмаа оларга байыр чедирип, дээди сургуул черлеринге эки өөренирин күзээш, уруун уткуп алыр дээш далажып чорупкан. Уруу Кызылдан Аяс-биле кады келген. Ону бажыңыңча чалаар дээш Айлаңмаа эпчосунган. Иешкилерни бажыңыңга чедир үдээш, Аяс бажыңыңча далажыпкан. Уругну эмнээн дугайында чугаа Тевекпенге база дыңналы берген. Ону дүргөн-не "чайладыр" дугайында бодал Тевекпенниң бажыңдан ыравастан.

Чечекмаа авазы-биле хойгажып удуп турган. Тевекпен келгеш, бажыңың дескингеш, дедир чанып турган. Уруун оон дестирип турарын билгеш, Айлаңмаага-даа ужурашпайн турган. Авазы уруун бичии када чааскаандырың кагбастаан. Ынчангаш Тевекпенниң кара бодалы бодаравайн турган. Чечекмааны өлүрери улам нарышдап келген.

Бир кезээ уруу даштыгаа удуулу дээш авазын амыратпаан. Изиг-дир, албыгып болгу дег-дир деп, уруу имнеп турган. Сери кырынга кудус дөжээш, орун салырын уруунга чөпшээрээн. "Орун-дөжээш салып тур, уруум, чеде бээр мен" — дээш Айлаңмааның удумзурай бергенин Тевекпен көргөн. Дидим болур дээш бир шил водканы ээпкен. Ол аразында Чечекмаа чыдып алган. Тевекпен хөдөлип эгелээш. Уругну боостаазындан сегирип алыр дээш соора туткан. Ол душта уругнун чидиг балдызы Тевекпенниң бир талакы чаагын сүвүрө чоруй, эктинче кадалбышаан, чарнын, ээгизин кыргый шаапкан. Кыпсыңчыг алгы-кышкыдан Айлаңмаа отту хонуп келгеш, дашкаар үне маңнаан. Тевекпен черде кээп дүшкөн чыткан.

— Авай, мама! — деп алгырыбышаан, уруу чидиг балдызын чайбышаан турган. Айлаңмаа уруунун холунда балдыны ушта тырткаш, уруун кускапкан.

— Уруумнун үнү үнүп келген — деп, Айлаңмаа алгырган. Ыглап, өөрүр-даа турган. Черде човууртап чыткан Тевекпенни-даа херекке албаан. Алгы-кышкы дыңнаан кожолары — башкылар үне маңнажып келген.

Бир чамдык башкылар керосинниг лампалар-даа эккелген. Уругну оожуктурары-биле кожазында бажыңче апаргаш, соок шай пактадып секпереткен. Айлаңмаа уруу-биле кускаптанмышаан.

— Күжүр уруумнун үнү үнүп келген — дээш, Айлаңмаа кезек ыглап чоруй, ол шим-биле дашып калган. Дүргөн дуза чедирер эмчи анаа эм чыттадып, сыкыртып тургаш, чүгээртедип алган. Даштын Тевекпенни долгандыр чыылган улус оон ханын бооп чадажып турда, дүргөн дуза машиназы келгеш, ону район төвүнүң эмнелгезинче алгаш барган. Удатпаанда шагдала маши-

назы келген. Херектин ужурун тодардыры-биле баштай-ла Чечекмааны байысаап эгелээн. Шагдала далашты-биле бижип эгелээш:

— Уруумну байысаавайн көрүнер, ону өлүрүр дээш сүрүп келген Тевекпенни байысаанар — деп, Айлаңмаа өчүүн эгелээш.

— Адыр. Тевекпенге чеде бээр бис — деп, шагдала үзе кирген.

— Уруунар үнү читкен кижидир. Ынчаарга ооң орнунга менээ хары берип шыдаар силер бе?

— Ийе, шаам-биле харылаар мен. Бөгүн эвес, элээн оожургай бээрге, уруум-биле чугаалашкай-ла силер. Имнээр болгаш чугаалаары берге кижидир.

— Херекти силерниң уруунар үлүгеткени ол бе?

— Ийе, мээң уруум ийнен.

— Ады кымыл?

— Чечекмаа дээр ийин.

— Балды-биле Тевекпенни

В. Балчи оолдун чураран чурар.

силерниң уруунар Чечекмаа балыглаан бе?

— Ындыг ийнен, мээң уруум балыглаан боор.

— Билдине берди. Бөгүңү байысаалга ооң-биле соксазын.

XI

Уруун кожа бажыңдан кирип келгеш, үзе соп каан хөйлөңүн, хан кучук кыза берген хөрзөн көргөш, "Харын-даа уруум дириг арткан-дыр" — деп, Айлаңмаа чугааланган. Согур душ эвес болза, ачаңнын чидиг балдызы эвес болза, сени боостаалап кааптар часкан-дыр. Кандыг кончуг хайлыг чор, хөөкүй уруумну. Айлаңмаа уруун ошкап-чыттап шаг болган. Улаштыр Айлаңмаа шай хайындыргаш, бажыңга чыгып келгеннерге куткан. Кым-даа чүве ыттаваан. Чечекмаа ыглаарын чоорту соксаткан. Айлаңмаа өйлеп-өйлеп ышкып орган.

Эртенинде бажыңга Аяс кирип келген. Чүү болганын Чечекмаа имнеп, орус, тыва сестерни кожуп тургаш, Аяска бар-ла шаа-биле чугаалаан. Тевекпенниң Чечекмааны чүге өлүрүр деп турганын Айлаңмаа дыңнап оргаш:

— Уё — дээн соонда моорап кээп дүшкөн. Чечекмаа "Авай!" деп алгырыпкан, халый берген. "Аванга агаар херек" дээш, башкыларның бирээзи Чечекмааны авазындан адыра соп алган. Башкылар, Аяс-даа чүнү кылыр аайын тыппайн, аңгадай берген турганнар. Бир башкы эмчи чалап эккелген. Эмчи эм чыттадып, сыкыртып тургаш, Айлаңмааны

арай боорда оңгарып алган.

— Айлаңмааның чүрзэн эмнээри негеттинип турар-дыр. Маңаа шимээр-дааш үндүрүп турбайн, дашкаар үнүңер — деп, эмчи сагындырган.

Район эмнелгезинге беш хонук эмнеткен соонда, Айлаңмаа ону үндүр бижирин негезэн, ынчалза-даа эмчи чөпшээрээн. Шагдала начальниги-биле ужуражырын чөпшээрээн. Сес хонганда, Айлаңмаа кол эмчиниң кабинетинге шагдала начальниги-биле ужурашкан. Айтырыг салырыңга баш удур белеткенип алган начальник чедип келгеш, үр-даа боданмайн чугаалаан:

— Херектин дугайын кысказы-биле, билдингир кылдыр чугаалаарын оралдажыр силер. Бижип, демдеглээр апаар мен.

— Баштай биживейн, анаа дыңнап алзыңарза эки боор. Меңээ аарышкылыг болбайн аан, ынчалза-даа чугаалаар апаар мен. Мээң баштайгы ашаам Севекти ушкан ыяш базып кагбаан. Ону дерзии кол өлүрүп каан чүве-дир. Ону көргөн кижидир мээң уруум Чечекмаа бооп турар.

— О-ха-ай, бижир апаардыр мен.

— Бодуңар-ла билиңер. Ашаам Севекти өлүргөн кижини Тевекпен дээр, азы мээң амгы, ийги ашаам бооп турар. Мээң уруум Чечекмааны өлүрүр дээш Тевекпенниң кедеп, сүрүп чоруп турганы ол-дур. Тевекпенни буруудадыр барымдаа четпес, тодаргайлаарга, билдинмейн турган чүве. Уруум чааскаан удуй бээрге, Тевекпен аажок өөрзөн боор. Караа "шокар" келгеш, уруумну боой тудар дээш, соора тудуп чорда, уруум чидиг балды ажыглаан. Ынчангаш дириг арткан. Оон эскезин Чечекмаа боду чугаалап бээр боор. Уруумну ушкарып алгаш, эмчи чалап чорупкан болзумза, ындыг чүве болбас турган, мээң частырымы ол-дур. Мээң уруум — Севекти Тевекпен өлүрүп турда, көргөн чаңгыс дириг херечи-дир. Севекти өлүрүп турда көргөш, кортканындан үнү читкен кижидир болзакыпке. Севек өлгөш, ийи чыл бооп чорда, Тевекпен-биле өг-бүлө туткан бис. Уруум Тевекпен-биле шуут көрүшпес кижидир болган. Тевекпенни көрүп каанда, имнеп-ле эгелээш. Оон түвексингеш, авамнын бажыңыңче чорудуптар турган бис. Уруумну эрткен чылын бир кижидир чандыр боолаан, кажан Кызылга өөренип турда, ону кедеп, сүрүп турган чугаа үңгөн чүве, ол кижидир база-ла Тевекпен болган. Тевекпенни Чечекмааның балыглааны шын, Тевекпен эмчиде, сегип чыдар чүве диди. Ону хостуг салып болбас, айылыдыг кижидир. Силерден хамааржыр херек-тир. Анаа салыптар болза, Чечекмааны өлүрзө хөңнү, оон туржук өскээр дезип, дургуннап чоруй барып болур. Та бажыңнап алынар, та тускай эмчиге эмнедип алыңар, шупту чүвени чугаалааным ол. Ам чугаам чок.

Айлаңмааның негезени-биле Тевекпенни бир шагдалага кадартып каан. Бо байдал чажыт хевирлиг-даа болза, совхозка дыңналы берген. Он дерт хонганда, эмчиден үндүр бижиткен авазын Чечекмаа уткуп алган.

(Уланчылыг).

ХЛЕБ

Бирги херетме

(Тончүзү, Эгези 1-ги арында).

Саарлыкчылар болгаш садыгчылар бо ажил-агыдан 1 хлебти-ле 4 рубль 50 көпеекке садып, чонга саары-биле сөөртүп ап турар. Кызыл хоорайда хлеб заводунун бодунун садыгларында оон өртээ 5 рубль, а өске садыгларда, саарлыкчыларда оон хөй бооп турар. Вера Владимировна боду ышкаш арендаторлап ажилдап турар бухгалтерлер Л.О.Хомушкуну, А.О.Хомушкуну, Э.О.Хомушкуну пряник цегинин мастери Э.О.Хомушкуну аажок мактап олурду.

Оон Вера Владимировнаның үделгези-биле цехтер-биле таньжып чоруптувус. Торт быжырап цехте бригадир Марина Ондар баштаан кыстар далган чүгүткен, хоюг чигир, дагаа чуургалары айлаан, чай чок-ла турлар. Далган чүгүткен кыстарны Чимис Монгуш биле Настя Саая дээр болду. Чалы назынның ажык, хөглүг аажы-чаңы, энергиязы кыстардан сыстып, оюн-каткы-биле ажилдап турлар. Оон хлеб быжырап цехке кирип келдивис. Ол дыка улуг залда болду. Ында шоодайларда далганнарны ыңай-бээр дажаан, улуг

чаа хлебтерни эскен, кагжыргай быжырган, макарон, вермишель кылган ажилчиннар-ла хөй болду. Оларның аразында шоодайларда далган дажыглап турган, хөй чыл ажилдаан хоочун ажилчин Олег Сазарны мастер В.В. Хертек онзалап мактады. Ажилчиннар шупту ак-ак халаттарлыг, цехтин ишти арыг-силиг. Бир аныяк оол улуг электрелиг печкадан бышкан хлебтерни эзип (изиг саваларны эзер, хлевин ушта донгайтыр каар, белең эвес ажил болду), долганьп турар механизм кырынче каап тур. Оон хлебтер боттары-ла оларны лүгүлүг клеткаларже чый каап турар кижиге келдире. Ол оол бышкан хлебтерни эзерге-ле, чанында аныяк уруг оларның орнунче ажиткылыг саваларны кирип кааптар болду. Ажилчиннар шалыпкыны-даа кончуг. Оон бригадир Долаана Донгак чедип келди. Ук электрелиг печкага хары угда 1652 хлеб кирип, быжа бээрин ол чугаалады. Хүнде цех шөйбек хлебти 7 муң 770-ни, борбак хлебти 560-ны быжырып турар болду. Быжа берген, механизм дамчыштыр чедип келген хлебтерни Алдын-оол Хертек дугуйлуг хана-карактарже чый каап тур. Салбак Хирлигбей биле Алла Ооржак кагжыргайлар быжырып турлар. Быжыргаш, улуг савада оларлар каан кагжыргайларның чыдынын чаагайы аажок болду. Оон макарон кылыр цехке келдивис. Ында ажилчин Сайдак-кыс Чооду вермишель савалап тур...

Черле ынчаш бо коллективтин аразында найыралдын, бот-боттарын билчирин, үргүлчү баштаканчырын магадады. Ылангыя Вера Владимировнаның ажилды удуртуп турары, өөрөнгени кончуг болду. Бичи када-ла айтышкыннарны берип, ажилды организастай кааптар болду. Ол бүгүнү көргөш, таарымчалыг байдалды тургузуп бээр болза, ылангыя аныяктар чүнү-даа кылып болур аргашинектиг-дир деп

Хоочун чүдүрүкчү Олег Сазар.

Борис ОНДАР.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Торт быжырап цехте бригадир Марина Ондар.

Алла Ооржак биле Салбак Хирлигбей кагжыргайлар эзип турлар

Бригадир Долаана Донгак биле Алдын-оол Хертек бышкан хлебтерни чып турар.

Сайдак-кыс биле Рая Тамдын вермишель кылып турлар.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Бистиң хүндүлүг ачавыс, өгбөвис, XX чүс чылда Тываның шылгараңгай кижилеринин бирээзи, күш-ажылдың хоочуну, тыва бирик бөлгүмүнүн башкызындан сайыт чедир депшээн алдарлыг киживис Хертек Лопсанович ДАРЖААНЫҢ 80 харлаан юбилейи-биле аңаа бьжыг кадыкшылды, аас-кежин, ам-даа хөй чылдарда чоргааралывыс бооп чоруурун сеткиливис ханызындан күзөдивис. Аравыска, Алдын хүн адаанга ам-даа омак чуртта, өгбө!

Өөнүң ишти, уруглары, уйнуктары, төрөлдери.

Дуржулга солчулганы АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНГА АЖЫГЛААР

Кайда ажыктыг арга-дуржулга бар болдур, ону шингээдиң алыр, ажыглаар — үениң негелдези ындыг. Эрзин кожуун чагыргазының удуртулганы чаа чүүлдерни боттарының ажилына ажыглаары-биле хемчеглерни ап турар. Ынчангаш кожуун чагыргазының даргазы А.Ч.Комбу бодунун оралакчыларын, эргелелдер, килдистер удуртукчуларын эдертип алгаш, Каа-Хем кожуун чагыргазының ажилының арга-дуржулганын өөренип көөрү-биле Сарыг-Сепке чораан.

Каа-Хем кожуун чагыргазының даргазы Сагаан-оол Долгар Эрзинден келген аалчыларны хүлээп алгаш, оларга байыры чедиргеш, кожуун чагыргазын шору ажилдап турар деп санааш, ырак-узактан адап-сурап чедип келгенинге өөрүп четтиргенин илереткен. Кожуунун социал-экономикиг хөгжүлдезин, кожуун чагыргазының ажил-чорудулганын ол чылганнарга чугаалап берген. Оон соонда кожуун чагыргазының харысалгалыг ажилдакчылары-биле эрзинчилер ужуражып, боттарының ажил-чорудулганының дугайында арга-дуржулга солчулганын организастаан. Каа-Хем кожуун чагыргазының удуртукчуларының ажилында амгы рынок экономиказының негелделеринге дүүштүр чорудуп турар чаа чүүлдер бар болган. Оларны ханы шингээдиң алыры-биле хөй саныг айтырыгларны салып тургаш, билдингир тайылбырны алганнар.

Кожуун чагыргазы сумуларының удуртукчулары-биле бир демниг, сырый харылзаалыг ажилдап, социал-экономикага, саң-хөөге хамаарышкан айтырыгларны чогумчалыг шийтпирлеп турары өөредиглиг болган.

Бүрен-Бай-Хаак суму чагыргазының ажилы-биле таньжар дээш Эрзинден келген аалчылар чед берген. Суму чагыргазының даргазы Чүлдүм Оптуг-оол сумунун ажил-чорудулганын таньштырган. Оон девискээринде ортумак школа, уруглар сады, көдээ Культура бажыны, библиотека, почта салбыры, ийи хуу пекарня болгаш өске-даа албан черлери бар. Олар шуптузу сумуга чагыртыр, оон удуртулганы-биле ажилдап, боттарының хүлээлгезин чедишкенин шийтпирлеп турарлар. Сумуга корум-чурумну быжылтаары-биле ийи шагдаа ажилдакчызын бьжыглаан. Чурттакчы чонун социал камгалалын күштелдиреринче доктаамал кичээнгейни салган. Күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннарын одаар ыяш-биле халас хандырып турар. Суурда ийи спорт залы бар, ында янзы-бүрү маргылдаалар эрттирип, чонун, ылангыя аныяктарның, хостуг үезин ажыктыг болдураарын чедип алган.

Эрзинин кожуун чагыргазының удуртукчулары Каа-Хем кожуунунга арга-дуржулга солчул чорааш, билип алган ажыктыг чаа чүүлдерин кожуунда непередип эгелей бергеннер.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

«Тыва харылзааинформ» ФККБ-ниң коллективи Сарыг-Септе КЭХЭ-ниң начальниги Василий Базыр-Сатович Салчакка оон акызы

Валерий Базыр-Сатович САЛЧАКТЫҢ

озал-ондакка таварышкаш мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

«Россия Федерациязының ниити билиг өөредилгезинин хүндүлүг ажилдакчызы» хөрек демдээнин эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну, 4 уруунун авазы, 4 уйунун кырган-авазы

Чечек Очур-ооловна ХОВАЛЫГНЫҢ

хенертен мөчээни-биле уругларынга, дунмаларынга ханы кажыыдалды илереттис.

Сөөлгү орукче Шагаан-Арыгның Магистральная-6-2-ден ноябрь 15-те, 12 шакта үдээр.

“ШЫН” СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим ававыс, кырган-ававыс, дунмавыс, угбавыс Хертек Светлана Нордуповнаны сөөлгү орукче үдежиринге деннеп чок улуг дузаны чедирген “Тыва” телерадиокомпаниязынга, Тыва Республиканың Дээди судунга, республиканың

шииткекчилеринге, Россияның Саң-хөө яамызының Тывада контроль-хыналда эргелелинге, төрелдеривиске, эш-өөрүвүске сеткиливистиң ханызындан четтиргенивисти илереттис.

Чоок кижилери.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш “Шын” солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдис — 3-39-15, көдээ ажил-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, үлетпүр болгаш медээлер килдистери — 3-34-98, тел/факс (394-22)3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну “Шын” солун редакциязының компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6606. Чагыг 128.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Бик “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлужудулганын чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелинин Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитединин типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дындагылары дээш авторлар боттары харыылаар.